

Філонцева І.Л.

студентка,

Науковий керівник: Нев'ярович Н.Ю.

кандидат педагогічних наук, доцент,

Херсонський державний університет

ХУДОЖНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ АРХЕТИПУ «НОЇВ КОВЧЕГ» В СУЧАСНОМУ ЄВРОПЕЙСЬКОМУ РОМАНІ: ПРОБЛЕМА ТЕОРЕТИЧНОГО ОБҐРУНТУВАННЯ

Вагомою складовою сучасного літературного процесу є прагнення митців причаститися першоджерел художньої свідомості людства; доторкнутися до способів архаїчного мислення, синкретизму світобачення та універсалізму прадавніх історичних часів живого міфотворення. У дзеркалі художнього «первообразу» сучасна література прагне побачити своє сьогодні, відшукати зв'язок часів. Серед базових категорій сучасної гуманітарної науки таку роль відіграє «архетип». Відомо, що одвічний, апріорний образ людської психіки та творчого фантазування під різними дефініціями привертав увагу вчених від античних часів (Платон, І. Кант, О. Шопенгауер та ін.) до новітньої доби.

Категорія «архетип» була введена швейцарським ученим К. Юнгом в статті «Інстинкт та несвідоме» (1919 р.). Архетип є предметом інтересу ряду наукових дисциплін, серед яких психологія, культурологія, соціологія, мистецтвознавство, літературознавство. Категорії «архетип» присвятили свої роботи М. Бодкін, А. Большакова, Ю. Доманський, В. Мейзерський, Є. Мелетинський, В. Мусій, В. Парахонський та ін. Серед провідних аспектів досліджень – проблеми дефініції та класифікації архетипу; співвідношення архетипу і міфу, символу, метафори. Питання про архетип у складі процесів сучасного жанроутворення стало предметом вивчення В. Гусева, М. Липовецького, Г. Мережинської, М. Епштейна. Разом з тим, залишається відкритою проблема трансформації художнього архетипу в умовах сучасної історико-літературної доби, у поезії постмодерністського роману. Мета даної статті – визначити способи та прийоми трансформації художнього архетипу «Ноїв ковчег» у поетологічному дискусії сучасного європейського роману.

Архетип – це прообраз, ідея, первісна форма для наступних утворень. К. Юнгу належать два базових поняття психології: «колективне несвідоме» (колективна душа) і власне архетип (історично сформований базовий прообраз психіки) [5]. Важливо, що учений розглядав поняття архетип у межах європейської культури, спираючись на образи Біблії, і це органічно пов'язує категорію архетипу з історико-культурним та літературним контекстом.

К. Юнг визначав архетип як базисний образ, навколо якого генерується та актуалізується зміст несвідомого, проте сам образ не має певного змісту; архетип – це «несвідомий зміст», який проявляється лише тоді, коли отримує фарби індивідуальної свідомості, перш за все, в процесі творчості [6, с. 180].

З часом, у науковому дискусії поширилося коло конотацій цього терміну поширилося коло конотацій цього терміну. Узагальнюючи міфо-символічні дефініції архетипу в сучасному літературознавстві, В. Мусій, відзначає, що за поняттям архетип криються ті «символічні конструкції», що «через інтерпретацію дешифруються у різні образні уявлення, проте не тотожні їм» [3]. Відходячи від суто міфологічної моделі, А. Большакова тлумачить архетип як «матрицю-

константу», яка структурує процес сприйняття художнього твору, до якого вона включена [1, с. 170–171].

Способами представленості архетипу у психо-емоційній сфері виступають сновидіння, фобії, марення, фантазування, релігійно-містичні уявлення. Способом репрезентації архетипу у фольклорі та художній літературі постають міфи, легенди, повір'я, заговори, обрядові пісні, ритуальний плач, прислів'я, а також часто повторювані образи, сюжети, мотиви. У цих областях свідомості архетип набуває матеріальної форми й реалізується у дієвому процесі творчості. В поетологічному аспекті категорія архетипу є суміжною таким поняттям, як «вічний образ», міфологема, символ, метафора.

Суттєвими для теоретичного обґрунтування проблеми, на нашу думку, є положення наукової дискусії щодо змісту поняття: чи вважати архетип «чистою» формою, що здатна лише структурувати сенс навколо себе (за К. Юнгом); чи внутрішній психологічний механізм архетипу має здатність контролювати й утримувати певне універсальне семантичне коло, що набуває різнорідних значеннєвих утілень в образній матерії твору. За визначенням А. Большакової, літературний архетип – це «наскрізна модель», яка, незважаючи на те, що вона має здатність до зовнішніх змін, таїть в собі незмінне ціннісно-сміслові ядро. Основними властивостями літературного архетипу, на думку вченого, є його типологічна стійкість і високий ступінь узагальнення [1, с. 171].

Актуальним питанням постає специфіка рецепції образів-архетипів в сучасному романі. В літературному процесі рубежу ХХ–ХХІ ст. спостерігається внутрішня зорієнтованість на пошуки архетипів, що пов'язано з кризою раціоналізму, з бажанням «вийти» за межі конкретного історичного часу і довести існування вічного, незмінного в несвідомих сферах людської психіки, що зароджуються в праісторії та повторюються у вигляді архетипових ситуацій, станів, образів, мотивів.

За словами Є. Мелетинського, культура (починаючи з ХVІІІ ст.) характеризується двома типами ставлення до міфології: деміфологізацією і реміфологізацією [2, с. 280].

Реміфологізація (міфологізація) – це свідоме введення автором у текст твору міфологічних елементів (героїв, мотивів, міфологем, міфологічної композиції, хронотопу тощо), що дозволяє письменникові зробити свій твір більш універсальним за допомогою симетричних мовно-стилістичних засобів та прийомів: використання цитат, епіграфів, заголовків, алюзій, нового трактування традиційних образів та сюжетів. Деміфологізація – це процес звільнення свідомості від міфологічних елементів шляхом активізації волі до розуміння. В літературі цей спосіб реалізується через систему художніх способів та прийомів, спрямованих на формування безілюзійного світовідчуття читача, таких як десакралізація, історизм, лінійність оповіді, детермінованість подій тощо.

У другій половині ХХ ст. у літературі постмодернізму домінує деконструкція як спосіб рецепції міфу, внаслідок чого міфологічний дискурс піддається подвійному кодуванню, іронії, контамінації сакрального й профанного, схрещуванню лінійної та нелінійної логіки, використання несиметричних мовно-стилістичних засобів (гротеск, пародіювання, сарказм, парадокс, нонсенс, травестіювання тощо). Міфоструктури тексту зазнають семантичного переформатування, проте зсув ракурсу бачення, внаслідок реконструкції міфу, відкриває несподівані, глибинні значення архетипічних образів.

Н. Фрай вважав, що різні архетипи чи їх групи не рівнозначні за своїм поширенням і функціонуванням. Відомо, що серед персонажів Старого Заповіту чи не найбільш інтерпретованим у світовій літературі є образ праотця Ноя, який несе в собі ідею феномену людини. Суттєво, що серед небагатьох за чисельністю головних архетипів (Аніма, Анімус, Персона, Тінь, Самість, Мудрець, Бог) К. Юнг виокремлює архетип «Старого Мудреця» [5, с. 329]. Характеризуючи його, Юнг долучає образи богів давньогрецької міфології. «Старий Мудрець» відповідає образу першопредка і бога свого народу – архетипу Сатурна. А ознакою геніальності й духовної сили – архетипу Урана. До сатурнівських рис відносяться такі його якості, як концентрація і цілеспрямованість, обачливість, здатність осмислити минуле. Від архетипу Урана він успадковує здатність володіти чарівними дарунками та дивовижною владою [5, с. 329].

Згідно досліджень Дж. Фрезера, легенда про Всесвітній потоп, який нібито став причиною загибелі майже всіх людей широко поширена в міфологічних уявленнях народів світу і в ряді релігійних текстів [4].

Архетип Ноя у Старозаповітних текстах актуалізує архетипічну ідею спасіння через метафорику біблійного міфу. Колізія міфу накладається на реальний предметно-почуттєвий контекст, і архетип стає добре зрозумілим звичайній людині. Значеннєву структуру архетипічного образу «Ноїв ковчег» формує стале коло мотивів, серед них – мотив Мудрого Старця, відданості Богу, Самості, мотиви спасіння, потопу, жертвних тварин, голубки, ковчєга, синів Ноя, «усіякої тварі по парі», мотив поділу на «чистих та нечистих», мотив гори Арарат, гілки оливи та ін. Ці мотиви утворюють значеннєву структуру архетипу, проте смислове наповнення цих мотивів може йти різними шляхами: реміфологізації, деміфологізації, деконструкції, неоміфологізації та здійснюватися за допомогою симетричних та несиметричних словесно-лінгвістичних засобів. Різні вектори інтерпретації спостерігаються у сучасному європейському романі (Дж. Барнса «Історія світу у 10½ частинах», Е.-Е. Шмітта «Діти Ноя» та ін.), що стане предметом подальшого розгляду.

Отже, архетипи – це «первинні моделі», вроджені переживання, що властиві людині як суб'єкту колективного несвідомого; архетип пов'язаний із міфом, обрядом, ритуалом; реалізується в процесі метафоризації; набуваючи матеріальних ознак відчутного образу; в літературі представлений в сюжетах, мотивах, «вічних» образах. Семантичне ядро архетипу залишається незмінним, попри різні способи інтерпретації його структурних мотивів. Серед найвагоміших біблійних архетипічних персонажів є образ Ноя, який корелюється з архетипом «Старого Мудреця» (К. Юнг). Архетипічний образ «Ноїв ковчєг», що увійшов до масиву творів літератури, у різні способи інтерпретовано у жанрі сучасного європейського роману.

Список використаних джерел:

1. Большакова А. Ю. Литературный архетип // Литературная учёба / А. Ю. Большакова. – 2001. – № 6. – С. 169–173.
2. Мелетинский Е. М. Поэтика мифа. / Е. М. Мелетинский. – М.: Наука, 1976. – 406 с.
3. Мусий В. Миф – Архетип – Литература. / Научная статья. / В. Мусий [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://forum.onu.edu.ua/index.php?topic=4965.0;wap2>
4. Фрезер Дж. Фольклор в Ветхом Завете / Дж. Фрезер. – М: АСТ, 2003. – С. 50–55.
5. Юнг К. Г. Алхимия снов. Четыре архетипа. Мать. Дух. Трикстер. Перерождение [Текст] / К. Г. Юнг; пер., авт. послесл. Семира. – СПб.: Тимошка, 1997. – 352 с.